

„IRJÁK GYERMEK-KÉPBEN”

*Bezzeg nagy bolondság volt az balgatakban
Cupidot ki írta gyermekábrázatban,
Mert nem gyermek, aki bír mindent világban.*

Balassinak ez a Dobó Jakab éneke ellen szerzett éneke egy ellenvers, amely Angerianótól kölcsönzött érvekkel száll szembe Dobó Jakab ma már ismeretlen versével. A felelgetés nem újkeletű. A vita Propertiusnál kezdődött, majd századokon át folytatódott a gyermek Cupidót hívó meg a felnőtt Cupidót valló – egyébként ettől is, attól is leigázott – költők két tábora között. A rendszerező filológusok örömeire a harc egyenlő esélyekkel folyt, nagy nevek vannak itt is, ott is.¹

Az ellenfél a mi esetünkben Dobó Jakab, aki Venusnak világtalan kisfiáról a propertiusi hagyományt követte. Énekéről – Eckhardt Sándort idézem – „a tárgyán kívül ma sem tudunk semmit”.² Rövid életű volt ugyanis Négyesy László föltételezése, aki a szépséges *Eurialus és Lucretia* széphistóriánkhoz fűzött és a fordító önálló leleményének tartott Cupido-leírásban fölismerni vélte Dobó Jakab keresett versét:

*Gyermek a szerelem, mezítelen írják,
nincs őnéki szakála,
Szeme vak őnéki, hajlandó kézijja,
vállán vagy két szárnya,
Oldalán tegzében sok mérges nyilai,
kezében égő fáklya.*

¹ ECKHARDT Sándor, *Balassi Bálint irodalmi mintái*, ItK, 23(1913), 419.

² BALASSI Bálint *Összes művei*, I, kiad. ECKHARDT Sándor, Bp., Akadémiai Kiadó, 1951, 231.

*Irják gyermek-képben, mert az, ki bölcs, okos
az eltávoztathatja,
Csak az gyermekekhez hasonló emberek
vannak birodalmában,
Kiknek semmi eszek, semmi okosságok
csak azokat ostromolja.*

*Mezítelen írják, mert a szeretőkben
nincsen szemérmesség,
Vaknak azért írják, mert meg nem láthatja,
micsoda a tisztesség,
Jó cselekedet közt és a tévelygés közt
nincs ő nála különbség.*

*Avagy hogy azt véli, hogy cselekedeti
mindentől titkon vannak,
Eszébe nem vészi, mindennek szemei
hogy őreá vigyáznak,
Sem istent, sem törvént nem néz, adja magát
csak az nagy bujaságnak.*

*Vannak sok nyilai, mert sok embereknek
általlövi szüveket
Szárnyai azt jegyzik, mert csak idestova
visel ő mindeneket,
Igen állhatatlan, gyakorta elveszti
az igaz ösvényeket.*

*Jobb kezében fáklya, mert birodalmában
azkiknek holdolása,
Sebes láng azoknak szüveket szüntelen
szokta sanyargatnia,
Testeket rútitja, végre lelkeket is
pokolba bétaszítja.*

Ezzel a fölfedezéssel megoldódott volna az Aeneas Sylvius latin prózáját magyar versekben fordító Pataki Névtelen rejtélye is. Utóbb mégis maga Négyesy ejtette el föltételezését. A széphistória ugyanis zárószakaszának tanúsága szerint 1577-ben készült, akkor pedig Dobó Jakab még csak 15 éves volt. Ilyen,

csak Balassihoz mérhető költői teljesítményre Négyesy szerint még nem volt alkalmas.³

Már a múlt században fölmerült, és máig is elevenen él az a nézet, hogy vajon nem Balassi volt-e a széphistória magyarítója. Ebben az esetben indító ellenversünk nemcsak Dobó Jakab éneke ellen intézte volna, hanem saját korábbi hadállása ellen is. Mivel Balassi Propertius Cupido gyermek voltát valló elégiáját is lefordította, neve mindkét párt listájára fölkerült, és a gondosan felderített elődök sorát eggyel szaporította.⁴

Azokét az elődökét, akik közül egyetlen név hiányzik csak: Aeneas Sylviusé. Az ő verse ugyanis máig nem került a kérdéssel kapcsolatban vizsgálatra, most tesszük rá az első kísérletet:

*Vidimus effigiem lascivi nuper amoris
Quae nimium mentem movit imago meam.
Nec barbam malis, nec corpore tegmen habebat
Nudus terga manus pectora crura pedes.
At humeris alae suberant et flexilis arcus
Lumina sub tenero caeca supercilio.
Cur puer imberbes nulla lanugine malas
Cur melius nulla corpora veste tegat,
Lumine cur careat pharetram cur gestet et arcum
Cur habeat pennas, Calliopea refer. –
Sic ego. – Sic retulit quaesitas illico causas
Maxima Pegasei Calliopea chori: –
Qui sapit evitat malesana Cupidinis arma
Et tantum pueros intrat ineptus amor.
Sive qui est puero similis, qui coepit amare,
Et perit mente, pingitur inde puer.
Pingitur et nudus, nullam servare pudorem,
Et meminit simplex et manifestus amans.
Pingitur et caecus quia non bene cernit honestum
Nec scit quo virtus, quo ferat error amans.
Vel quia quae peccet credat secreta latere
Cuncta nec in sese lumina versa videt.
Sic est omnis amans, sic se, sic omnia nescit
Consilium famam foedera iura deos.
Aurea quae curvo torquebat spicula cornu
Pungere corda ferus significatur amor.*

³ NÉGYESY László, *A Pataki Névtelen és Dobó Jakab*, It, 5(1916), 81–86.

⁴ Az idézett Balassi-kiadásban a 76. vers.

*Quod levibus volucres humeris suspendeat alas
 Causa est huc illuc quod levis errat amans,
 Vel quod amor cursum non semper servat eundem
 Nunc abit et parvas post redit inde moras. –
 Dixerat et pressis obmutuit orsa labellis.
 Effudi tales protinus ore sonos: –
 Quam vidi effigiem pharetram gestabat et arcum,
 Fax tamen in dextram non fuit ulla sua.
 Sed quoniam veterum finxere poemata vatium
 Quos ego quid temere commemorasse putem,
 Dic, quare num taedas fertur gestare Cupido
 Dic, precor, armatas cur habet igne manus. –
 Quaesitam verbis respondens Musa duobus
 Sic leviter causam reddidit: – Urit amor. –
 Accipe lascivi quaenam sit amoris imago
 Carole Cypriaci gloria magna soli,
 Ut melius miserum caveas dum noris amorem
 Et redeas ad te dum mea metra leges.*

Versét egy intő levélbe illesztette.⁵ Egy olyan levélbe, amelyet már mint II. Pius pápa intézett egy ifjúhoz. Ez utóbbi levele éppen korábbi Eurialus-históriájára utal. „Quod Aeneas probavit, Pius damnavit.” II. Pius pápa megtagadta a hajdani Aeneas Sylvius nagyon is evilági elbeszélését. Amit amaz rontott, azt ez az újabb levél, ez az *Epistola revocatoria* volt hivatva helyrehozni. A világbíró szerelem veszélyeitől óvta volna ezzel híveit. De közben az annyiszor megtagasztalt, most már távoli szép gyötrellem – úgy érezzük – megint csak rabul ejtette. A világfi hatyúdala ez a vers.

A levél további részében, hogy célját elérje, Cicerót meg az ókori bölcseket és Lactantius meg Prudentius tekintélyét kellett idéznie. „Aeneam reiicite, Pium suscipite” – hangzik a figyelmeztetés. Azt kívánta volna, hogy históriáját adják tűznek, és visszavonó levelét terjesszék.

Nos, a terjesztésről utóbb a könyvnyomtatás gondoskodott. Élelmes nyomdászok a Cupido-versről önálló nyomatot készítettek a 15. század végén.⁶ Azok pedig, akik az *Epistola revocatoria*t teljes egészében közreadták, eléje nyomtatták az Eurialus-históriát is. Különben ugyan honnan tudhatta volna a jámbor olvasó, hogy mitől is óvja őt főpásztor? Antwerpenből, Lipséből és Kölnből is

⁵ AENEAS SILVIUS, *Opera*, Basel, Frobenius, 1551. A kiadásban a vers a 395. epistolában van, az *Eurialus-história* pedig a 114. számúban.

⁶ *Einblattdrucke des fünfzehnten Jahrhunderts*, hrsg. P. HEITZ, Bd. 44: O. ZARETZKY, *Die Holz- und Metallschnitte in der Kölner Sammlungen*, Strassburg, 1918, No. 13.

tudunk ilyen kiadásokról a 15. század végén, amelyek a *Historiával* együtt közlik a gyermek-Cupido verset tartalmazó levelet is.⁷

Patakon, az „Úr gombos kertjében” is egy ilyen példányt, vagy egy ilyenről készült kéziratot másolatot forgathatott az ismeretlen költő. Ebből következően a *Historia* végén található Cupido-leírás se az ő találmánya, hanem műfordítás az is. Csakhogy itt az eredeti elégikus formából lett a Lucrétia-vers. Első olvasásra szembetűnik, hogy a Pataki Névtelen, aki a strófák száza során olyan ügyesen és szívesen alkalmazta a dialógust, itt föladta. Alig hihető, hogy nem tudott volna megbirkózni a föladattal. A széphistória, ahogy ma bírjuk, nagyon gondosan fölépített műalkotás. Bevezető strófái és a befejezés is szépen simul a főtörténethez. Nem a fordító, a mű nem bírta volna el a végén a történethez szervesen nem illeszkedő, a Múzsával folytatott *Dialógust*.

A *Historia* bevezető szakaszaiból és a Cupido-leírást körülvevőkről eddig azt tartottuk, hogy azok a fordító önálló hozzátoldásai. Valójában valamennyiük pontos latin megfelelője összeszedegethető az Eurialus-elbeszélést megelőző ajánló levelekből és az *Epistola revocatoria*ból. A Pataki Névtelen következő sora például: „Testeket rúttja, végre lelkeket is pokolba bétaszítja” a Piusnál idézett Prudentius-versben így hangzik: „Corpora tu maculas, animas in tartara mergis”.

Az itt elmondottakkal a Pataki Névtelen és forrásának kapcsolatában ugyan valamelyest tovább jutottunk, de az út csak újabb kérdések erdejébe vezet.

Ha Patakon volt ilyen bővített Eurialus-szöveg, akkor abból Dobó Jakab a Cupido-leírást már 15 éves korában is lefordíthatta. Akkor talán mégiscsak az ő verse rejtőzik a széphistóriában. Az egyedül a kolozsvári 1592-es kiadásban levő 1577. évet tartalmazó kolofon vajon nem csak erre a Cupido-versre vonatkozik-e? Hiszen látjuk, ez is Aeneas Sylvius szövege alapján készült. Talán ezután a későbbi évek folyamán vállalkozott az egész mű lefordítására. De vajon egy gyakorlattal nem rendelkező verselő eltávolodik-e ennyire mintájától, az egyébként Balassitól is annyira kedvelt dialógustól?

Ennek a föltételezésnek ellentmond az, hogy Balassi már korai, 1578 tájára helyezett verseit is a *Lucrétia* (a mi Lucrétánk?) nótájára írta. Ekkor tehát már az egész művet ismerte magyarul.

A Dobó Jakab énekére írt ellenverset mai tudásunk szerint 1588 tájára tesszük. Akkor pedig már a széphistória egy, de esetleg két nyomtatott kiadása is Balassi kezében lehetett. Képzeljük csak el, amint olvasgatja a szuszékból asszonyi leleménnyel kimentett, és végül mégiscsak célját elérő Eurialus lelkes ujjongását:

⁷ AENEAS SYLVIUS, *De duobus amantibus ... cum epistola retractatoria* (néhány kiadásban *epistola revocatoria*). Antwerpen, Goes, 1488 (HAIN 235), Lipcse, Kacheloffen [1490], (HAIN 226), etc.

*Bezzeg nagy bolondság volt,
barátim, éntőlem,
Hogy illy szerencsére egy asszony kezébe
bíztam volt az én fejem...*

*Bezzeg nagy bolondság volt akkor én bennem,
ha mostan meggondolom.*

„Bezzeg nagy bolondság volt...” – de hiszen Balassi is így kezdte a Dobó Jakab éneke ellen szerzett verset! És az ő kezében még ott volt a költőtárs műve. A téma is, az indítás is az Eurialus-históriából való. Balassi kettős célzása talán mégiscsak Dobó Jakab szerzőségére utalna?

Vagy Balassi saját korábbi verseit idézve játszik, felel a Cupido-verset ugyancsak lefordító Dobó Jakabbal? Voltaképpen saját magával, mert Júlia reménybeli rabja megtagadja a Juditok, Krisztinák, Lucrétiák egykori bajnokát.

„Bezzeg nagy bolondság volt...” – A filológia itt nem, majd csak a Múzsza segít!

(1976)